

L'extensió universitària

Yolanda Tortajada *

Ramón Flecha *

I look for the extension of the university to the poor
(Jo pretenc l'extensió de la universitat als pobres)

Mr. Osborne Gordon

L'Extensió Universitària: definició i evolució

El 1871 neix a Anglaterra la University Extension amb la pretensió de dur als pobres l'ensenyament de les universitats. Sorgeix quan l'ensenyament aristocràtic, privilegiat, perd el seu prestigi davant els corrents socials que les reivindicacions de la classe obrera i l'adveniment a la vida pública del poble produïren des del començament del segle.

Habitualment, la literatura sobre el tema atribueix els antecedents de l'extensió a la voluntat dels intel·lectuals liberals de democratitzar el seu saber. No obstant això, aquesta voluntat va estar precedida per les demandes que es van fer des dels centres de formació obrera i popular¹. Amb la seva resposta, la universitat pretenia millorar la

(1) Leclère (1983:119): Cap a l'any 1850, els instituts mecànics d'Anglaterra, les Escoles professionals d'Arts i Oficis, havien organitzat conferències ambulants d'història, de literatura, d'economia política per als seus alumnes més avançats, tots artesans o fills de comerciants. El mateix professor es dirigia successivament a les diverses ciutats en què es trobaven els instituts... Els cursos es feien malament, sense enllaç entre ells. Es va reconèixer la necessitat de reclutar un cos de professors que posseïssin a la vegada ciència i vocació. On es podia trobar? L'any 1855, lord Arturo Hervey, professor encarregat a la Universitat de Cambridge, va publicar un fullet titulat: Sobre la idea de proveir de conferenciants (lecturers) universitaris els instituts literaris, científics i mecànics de la Gran Bretanya i Irlanda.

* Ramón Flecha és codirector, amb el Dr. Miquel Martínez, del Doctorat d'Educació d'Adults de la Universitat de Barcelona, realitzat en col·laboració amb la Columbia University (New York).

* Yolanda Tortajada és col·laboradora del projecte d'educació de persones adultes de la presó la Model de Barcelona i de l'equip de recerca d'Educació d'Adults de la Universitat de Barcelona.

seva consolidació com a institució dins de les noves circumstàncies socials².

Segons Palacios (1899), l'extensió universitària és l'expressió ideal d'una nova tendència en l'evolució social de les universitats, un òrgan al servei de justes reclamacions populars, un dels pocs mitjans seriosos i eficaços per sacsejar l'atonía imperant, descobrir horitzons, iniciatives de joventut... A més, serveix a les ciències ja que trenca amb el dogmatisme i la consagració de les idees que caracteritza el saber privilegiat.

Posada (1902) parla d'un triple propòsit de l'extensió universitària: primerament, persegueix difondre la instrucció, després, exerceix una acció educativa sobre aquells que responen a la seva crida i, finalment, cerca provocar corrents de simpatia social, suavitzant les rivalitats de classe mitjançant l'establiment de nombrosos i reiterats contactes entre els diferents elements de la societat.

A Espanya, l'extensió universitària es basà en el model anglès i es va dur a terme un congrés pedagògic internacional a Madrid el 1892. Per tant, farem primer una breu panoràmica del moviment anglès per acostar-nos després a l'especificitat espanyola.

L'Extensió Universitària als Països Anglosaxons

A finals del segle XIX, a Anglaterra, tres classes socials demanaven l'atenció de les universitats: les «senyores» i gent benestant, les persones de classe mitjana i els obrers. Aquesta demanda féu pensar en la necessitat de crear un ensenyament popular per part de les universitats, que les acostés a la multitud per tal de mantenir el seu prestigi i autoritat moral sobre la democràcia creixent.

El mètode d'ensenyament que adoptaren els missioners (nom amb què s'autoanomenaven els professors de l'extensió) estava basat en les següents premisses:

-les conferències aïllades es canviaren per sèries de cursos pagats sobre una mateixa matèria;

(2) El principal precursor de la extensió universitària, Mr. Stuart, en la carta que va dirigir el 1871 al senat de la Universitat de Cambridge, deia (Leclère 1893: 120-125) que la creació d'un ensenyament popular per les Universitats que els permetés posar-se en contacte amb la "muchedumbre" era per a elles una mesura de salvació, l'únic mitjà per mantenir el seu prestigi i autoritat moral sobre la democràcia creixent. Els resultats de l'acció iniciada a partir d'aquesta proposta eren analitzats de la forma següent: Benèfica per a les masses, sota el triple punt de vista científic, moral i social; l'extensió no ha estat menys útil per a les Universitats angleses... Les masses ara agraeixen a Oxford i Cambridge que els donin la ciència.

- els missioners, graduats a la universitat, distribuïen un sumari imprès de les seves lliçons (aquest esdevindrà un petit manual);
- els oients havien d'elaborar treballs escrits setmanalment;
- donaven suport al fet que els cursos-conferència, monòloges dogmàtics del mestre, anessin seguits d'una classe, en la qual hi hauria un diàleg mestre/alumne, es discutirien els textos i es resoldrien qüestions i dubtes;
- que els oients poguessin presentar-se a l'examen dels cursos que haguessin seguit.

Quant a l'organització, era força descentralitzada: hi havia una Junta Central que escollia el cos de professors i fixava la llista general dels cursos, però els cursos a impartir eren decidits per les Juntes Locals, és a dir, les juntes corresponents a les universitats de cada localitat.

Existia la possibilitat d'accedir al títol (nivell de llicenciatura) i també a biblioteques ambulants. El pressupost de l'extensió constituïa una secció a part del pressupost general de les universitats.

Les dificultats amb les quals es trobà aquest tipus d'ensenyament foren diverses i és que, malgrat que va tenir molt bon acolliment per part dels obrers, per manca de coneixements previs, per les hores extres de feina i per manca de recursos, abandonaven el cursos. Els promotors de l'extensió universitària perseveraren, segons Leclère (1893), adaptant la seva obra a les necessitats inevitables.

Tot i això, des del congrés del 1887 i donant suport tant a les classes dominants com a les populars, l'extensió universitària arrelà a Anglaterra. Els promotors i els defensors pensaven que el bé moral produït per les lliçons d'extensió constituïa un resultat molt valuós ja que no només es tractava d'instruir els obrers, sinó de fer-los millors.

Finalment, i segons Leclère (1893), l'obra de l'extensió donà un resultat social importantíssim perquè prengué des del principi, i conservà, un tarannà rigorosament democràtic ja que era benèfica per a les masses sota el triple punt de vista científic, moral i social i, a més, l'extensió no va ser menys útil per a les universitats angleses ja que aquestes arrelaren més profundament i s'hi produïren reformes internes.

En la segona dècada del segle XX, els laboristes (*The Worker's Educational Association*) defensaven que la provisió d'una educació liberal per a adults havia de ser considerada per les autoritats universitàries com una part normal i necessària de les seves funcions, aplicant-hi una major proporció de les seves rendes. Determinats laboristes creien que la universitat no podia ser la institució que difongués la vertadera cultura tècnica i moral que el poble tenia el

dret d'exigir ja que era una de les grans forces de resist6ncia de les classes conservadores de la societat, per a ells, la universitat havia de ser deixada de banda o transformada plenament. Aquest tarann6 cr6tic respecte a la universitat com a instituci6 far6 n6ixer, com veurem m6s endavant, les Universitats Populars.

Per a Ramos (1922) la universitat es transform6, s'obr6 a una nova vida, adopt6 per ella mateixa tend6ncies que havien nascut del seu propi si, molt abans que esdevinguessin aspiracions dels Congressos Laboristes del 1919 i el 1920. Aix6, a les autoritzades veus que sorgien de les universitats s'hi afegien les veus que, des de baix, reclamaven una participaci6 m6s completa i general en els beneficis de la cultura.

Deixant de banda el paper de la universitat en la creaci6 d'aquest tipus d'extensi6, nasqueren dues institucions educatives laboristes: *The Labour College* i *The Plebs League*, mostrant la transformaci6 de valors educatius a Anglaterra. Les associacions laboristes amb l'6nim d'eleva la cultura popular no nom6s demanaven el seu reconeixement sin6 tamb6 els mitjans financers necessaris per assolir-la adequadament. La qüesti6, de purament cultural, esdevenia econ6mica. Aquest gran moviment en favor de la major cultura general del poble, que tamb6 es pot observar a Alemanya i a altres pa6sos europeus, 6s un dels signes m6s caracter6stics dels temps posteriors a la guerra. Aquesta educaci6 d'adults realitzada amb un criteri que no 6s el del simple analfabetisme primari ni el del perfeccionament t6cnic de l'obrer, es considera com un ideal destinat a transformar les bases tradicionals de la societat.

L'extensi6 universit6ria fou adoptada a diversos pa6sos europeus, tamb6 als EUA i a la Uni6 Sovi6tica. En passar mig segle del seu funcionament, Altamira (1928) constat6 que la denominaci6 d'universitat popular i extensi6 universit6ria subsistien en alguns pa6sos i segons que diuen de manera err6nia. Per exemple, les universitat populars holandeses que, per estar obertes a tothom, feien possible l'assist6ncia del p6blic obrer, no hi estaven destinades especialment i, de fet, els obrers a penes les utilitzaven.

A Anglaterra, malgrat que l'extensi6 universit6ria subsistia, accentuava, cada cop m6s, el seu prop6sit d'instituci6 de cultura al servei de la classe mitjana i dels mateixos estudiants. L'extensi6 universit6ria esdevingu6 uns cursos d'estiu responent a l'exclusi6 obrera de la universitat. En el cas de les confer6ncies, malgrat el seu intent popular, en el sentit d'estar obertes a tothom, no eren freqüentades pels obrers ja que el seu to responia al de la cultura mitjana d'un p6blic que havia passat per quelcom m6s que l'escola prim6ria i tenia afeccions intel·lectuals per tradici6 de classe.

L'Extensió Universitària a Espanya

L'institucionista Rafael Altamira proposà el model anglès en el Congrés Pedagògic Internacional celebrat a Madrid el 1892. En aquesta mateixa línia Ferrer i Guàrdia projectà la creació d'una universitat popular dins l'escola moderna, idea que començà a desenvolupar-se mitjançant l'organització de conferències dominicals i sessions de lectura.

Per a Palacios (1899) l'extensió universitària a Espanya, quant al contingut, difereix pel que representa i per com és entesa en referència a Anglaterra. L'extensió universitària no té antecedents en l'organització de les universitats espanyoles, alhora, no s'hi troba res que s'assembla a les institucions que caracteritzen l'extensió universitària a altres llocs europeus o nord-americans fora de la seva aparició a finals del segle XIX. L'extensió neix en virtut de les prèvies ingerències de la universitat en l'ensenyament popular (ateneus i resta de centres anàlegs), seguint l'exemple d'allò que s'ha fet a l'estranger.

Espanya no compta amb l'organització anglesa o nord-americana, ni amb els estímuls de saber i riquesa viscuts a Bèlgica, ni amb mitjans d'altres tipus com ara el suport oficial a França, ni amb l'entusiasme del públic. No obstant això, molts intel·lectuals van promoure una interessant dinàmica. Entre d'altres podem citar Clarín (Extensió Universitària d'Oviedo), Blasco Ibáñez (Universitat Popular de València) i Antonio Machado (Universitat Popular de Segovia). L'actuació més destacada va ser l'Extensió Universitària a Oviedo:

Primerament s'organitzaren conferències públiques ja que aquestes despertaven l'esperit de tolerància, però més endavant decidiren complementar-les amb les classes populars perquè es veia que les esmentades conferències no eren el mitjà més adequat per a exercir una acció educativa vertadera. Les classes populars tenien matrícula gratuïta i, encara que no pas exclusivament, anaven dirigides als obrers. Es pretenia que, amb el temps, aquestes classes constituïssin la base d'una universitat popular, sobre el model de les fundades a força països estrangers, especialment a França. L'objectiu era substituir la conferència explicada davant d'un públic anònim, heterogeni i inconstant, per les classes amb un nombre limitat d'alumnes, que treballessin amb el professor, que s'adonessin per ells mateixos de les coses i que poguessin assolir una autèntica educació.

Segons Sela (1902), any rera any s'havia mirat de captar l'atenció de la gent benestant cap a aquest moviment d'extensió que, ben dut, podia contribuir eficaçment a la resolució del problema social. Apatia, atonia i indiferència respongueren a les seves excitacions. És ben segur que per a aquests intel·lectuals no s'hauria escatimat tant si s'hagués

tractat de comprar canons de tir ràpid en previsió d'una guerra. Feien culpables d'aquesta situació tant l'Estat com els ciutadans.

En l'esperit dels promotors de l'extensió universitària hi havia l'ànim de resoldre les lluites socials i les despeses que aquestes ocasionaven a amos i obrers; ja que aquesta situació d'enfrontament era produïda perquè els capitalistes varen deixar que el poble duagués a terme per si sol la seva educació, i la fes parcial i egoista, seguint l'exemple dels empresaris tornant-se en contra seu.

Fent un altre pas, Besteiro (1926) defensa, amb altres intel·lectuals, que el sistema d'acumulació de coneixement mitjançant la multiplicació de cursos i conferències no és prou per a satisfer les necessitats de cultura que sent el proletariat..., es prefereixen els estudis que serveixen per impulsar la personalitat per damunt dels que només serveixen per incrementar el cabal del coneixement. Així doncs, per acomplir la satisfacció de les necessitats que neixen de diferents aptituds i l'establiment i el desenvolupament de la democràcia, cal que els graus superiors de l'ensenyament (universitat) puguin assegurar a tots els ciutadans les possibilitats d'una especialització major i un aprofundiment de la cultura major, no només durant la joventut, sinó durant tota la vida de l'adult.

Durant els anys 1904/1905 hi hagué una crisi de les classes populars arreu de les universitats (sobretot a França) ja que es produí un important descens de matriculació. Sela (1905) pensa que el cas espanyol respon a causes diferents que l'europeu. Les inquietuds dels obrers giren al voltant de dos ordres de matèries d'ensenyament: aquelles que els proporcionen una utilitat immediata per a la vida i aquelles que serveixen per a embellir-la.

Una altra característica de l'extensió universitària espanyola és el desinterès d'aquells que contribuïen a l'educació popular. Ningú no va mirar de fer servir l'extensió per afavorir els interessos d'un partit polític. Per a Sela (1905), monàrquics i republicans, individualistes i socialistes, liberals i intervencionistes, tots conviuen en una atmosfera de gentilesa i tolerància, que s'estenia dels professors als alumnes i que era de desitjar que algun dia omplís el món, per tal que no hi hagués cap ambient on es poguessin produir les guerres cruels, el odís, allò que divideix i separa, que es sobreposa a la unitat fonamental de les societats humanes.

Hem parlat d'una crisi de les classes populars i també de la desaparició de l'extensió universitària i la universitat popular tal i com foren concebudes en els seus orígens. Rafael Altamira (1928) fa la proposta següent per solucionar aquesta situació. Les idees que expressa han anat sortint al llarg d'aquestes línies però trobem que és interessant recollir-les per insistir en el tarannà i els «prejudicis» dels intel·lectuals que apostaven per l'extensió:

- coordinar els diferents nivells i propostes existents en l'educació d'adults;
- emmotllar-se a la jornada laboral dels obrers;
- formular els programes segons els desitjos i les curiositats intel·lectuals que cada grup de públic formula;
- dotar la formació dels cursos de diverses lliçons sistemàtiques.

En establir-se a Espanya el règim dictatorial i en desaparèixer la llibertat d'expressió, algunes associacions com l'Ateneu de Madrid, la federació obrera de Salamanca i l'Associació d'estudiants, també de Salamanca, trobaren grans dificultats per oferir conferències públiques i, fins i tot, hagueren de suspendre aquesta tasca.

El partit únic, creat l'abril de 1937, va intentar ocupar inicialment la totalitat de l'espai polític, però mai no ho aconseguí. Les organitzacions de masses que havien d'enquadrar i controlar tota la societat van posar-se sota la direcció del partit. Hi havia l'OSE (1940), Organització Sindical Espanyola i el Frente de Juventudes (1940) amb el SEU (Sindicato Español Universitario). La política de l'Estat mirava d'assegurar la permanent submissió de les classes treballadores mitjançant la destrucció de les organitzacions obreres i la creació de nous sindicats i una nova legislació laboral.

La política econòmica, a més de treure Espanya de la crisi econòmica, pretenia desmantellar el moviment obrer com a força social. La política social va tenir un caràcter nítidament classista, l'exemple més contundent d'aquesta tendència es troba en l'anul·lació de la Reforma Agrària. Les classes treballadores adoptaren, davant del nou règim, una actitud de rebuig i passivitat, encara que existí una continuada conflictivitat a causa de les condicions de vida adverses.

Pel que fa a la formació intel·lectual, es controlà el món estudiantil amb la creació de l'esmentat SEU. Es depurà el cos docent i el de biblioteques, mentre que un pla d'ensenyament mitjà privilegià la religió i la ideologia de «la Hispanitat».

L'objectiu dels sediciosos era enderrocar la República, el règim democràtic que, als ulls dels sectors més reaccionaris de la societat espanyola, havia obert les portes a l'amenaça revolucionària mitjançant tot un seguit de trencaments: de la unitat nacional, de la unitat religiosa i de l'ordre social.

Poc més de cinquanta anys després de l'aparició de l'extensió universitària alguns intel·lectuals criticaven, com hem recollit en finalitzar la panoràmica per l'evolució de l'extensió, l'exclusió obrera del moviment i l'apropiament per part de la classe mitjana.

Diferents models d'extensió universitària

Universitats Populars

Les Universitats Populars reapareixen en els primers anys de la transició democràtica. Es defineixen elles mateixes (1991) com un projecte d'animació sòcio-cultural i educació d'adults per a la promoció de la participació social. Històricament, el seu desenvolupament entronca amb una tradició de pensament iniciada a principis de segle amb «La Institución Libre de Enseñanza» i «La Escuela Nueva» interromput durant el període de la dictadura.

La característica que marca la diferència amb l'Extensió Universitària és el fet que mentre la pretensió d'aquesta és obrir les portes de la universitat a tothom, les universitats populars neixen amb l'objectiu de crear cultura popular, és a dir, no que la universitat arribi a la gent a través dels intel·lectuals sinó que el poble creï la pròpia cultura.

Els camps d'actuació de les universitats populars se centren en tres àmbits:

1. Intervenció social: fa referència a aquelles activitats dutes a terme de forma coordinada per un equip de treball i adreçades a actuar en el mitjà social, bé sigui fomentant col·lectius i associacions, o bé amb sectors i grups de població desafavorits, per tal que contribueixin en la millora de la seva qualitat de vida i en el desenvolupament sòcio-cultural de la comunitat.

2. Educació i formació: en aquesta àrea es desenvolupen accions formatives per tal de facilitar al ciutadà/ana l'oportunitat de completar els coneixements bàsics, o adquirir d'altres més especialitzats, necessaris per a incrementar la seva qualitat de vida, així com possibilitar instruments per a l'accés al món laboral.

3. Desenvolupament cultural: s'entén per desenvolupament cultural el procés mitjançant el qual es procedeix a la democratització de la cultura a través de la garantia del lliure accés i la participació de la població en el coneixement, l'ús, el gaudi i la creació dels béns, els fets i els serveis culturals.

Sent un projecte educatiu, les Universitats Populars transcendeixen l'àmbit purament escolar per enfrontar-se als problemes educatius que planteja la comunitat social, el carrer, els grups de població deprimits i la marginació social.

Les Universitats Populars miren d'eliminar obstacles perquè emergeixi la demanda de béns i serveis culturals i, en aquest sentit, ha estat molt important la seva aposta pel territori, per allò que és

local, pel barri i pel veïnat. Aquesta actitud de participació, sentit crític, autonomia cultural i independència ha suposat, en certs moments, contradiccions entre alguna universitat popular i els ajuntaments com a patrocinadors d'aquestes.

L'evolució posterior de les universitats populars i la seva federació, el 1982, han conduït a una major vinculació amb les realitats socio-culturals i, en extensió, cap a un alt grau d'autonomia cultural que fa que l'experiència d'aquestes entitats sigui una de les més riques de la nova educació d'adults. De tota manera, s'acusen: pèrdua del sentit global del seu projecte i, fins i tot, marginalitat, bàsicament per dues causes (Pérez i Medel, 1990): d'una banda, la dependència del Ministeri d'Educació i Ciència i, de l'altra, la inexistència d'un comitè o consell coordinador de les actuacions en educació d'adults.

Els Community Colleges nord-americans i canadencs

Als EUA una de les formes en què ha derivat l'extensió universitària ha estat els anomenats *Community Colleges* que, en alguns aspectes, compleixen els requisits que defineixen l'extensió i, en altres, constitueixen una interessant opció educativa que cobreix les mancances en el nivell mitjà educatiu nord-americà.

Les característiques dels *Community Colleges* nord-americans i canadencs són:

1. Proporcionar l'accés a oportunitats educatives als grups socials als quals s'ha negat per la imposició de barreres acadèmiques, socio-econòmiques, geogràfiques i culturals.
2. Mantenir un model de currículum comprensiu que proveeixi educació i formació en una àmplia oferta de programes.
3. Emfasitzar l'assessorament dels estudiants mitjançant un servei accessible i el seu contacte amb els professors.
4. Mantenir una orientació comunitària a través de les seves administracions i programes d'assessorament.
5. Adaptar-se als canvis que s'esdevinguin segons els nous clients (estudiants), reclamar programes d'educació i formació adequats als canvis tecnològics i d'estructura del lloc de treball.

A diferents països hi ha institucions que mantenen certes semblances, però també importants diferències amb els *Community Colleges*, com són les *Volkhochschule* alemanyes i austríaques o el SENAI brasiler. Les característiques que comparteixen els Colleges i les *Volkhochschulen* abracen diferents àmbits: el preu de la matri-

cula s'ajusta a les possibilitats econòmiques, els participants poden col·laborar en l'elaboració dels programes. D'altra banda, poques *Volkhochschule* tenen els seus propis edificis (política de parets obertes). El local és proporcionat per l'ajuntament de la ciutat i compartit, sovint, amb biblioteques. Quant a l'organització, les *Volkhochschule* tenen un cap executiu, i el seu equip, contractat a temps complet, s'encarrega d'organitzar les classes i la investigació i, les persones contractades a temps parcial imparteixen els cursos, havent fet previament un curset de formació.

Els *Community Colleges* però, estan pràcticament orientats a la formació ocupacional i a l'obtenció d'un títol o accés a la universitat per a aquells que, per condicions socio-econòmiques i culturals, no han pogut accedir-hi i realitzen un paper compensatori amb un tipus d'ensenyament centrat en el que per a nosaltres és la formació professional. Igualment, el SENAI brasiler neix amb la pretensió de cobrir les mancances en aquest nivell de formació. Les *Volkhochschulen* alemanyes funcionen pràcticament a nivell de classe mitjana i responen a les seves demandes i a les necessitats de diferents empreses (per exemple, cursos d'anglès comercial) i, malgrat que les classes populars no tenen l'accés tancat, les persones que hi accedeixen acostumen a ser persones amb titulacions mitjanes.

Conclusió

No pretenem crear «el model» d'extensió universitària, sobretot perquè les possibilitats són diverses i no és la finalitat d'aquest article, però sí el de suggerir uns punts de reflexió i guia per a la creació i el foment de l'extensió universitària a Espanya.

L'extensió universitària, com el seu nom indica, pretén l'extensió d'ensenyament superior a tothom. Per tant, cal possibilitar l'accés dels diferents grups socials a aquest servei amb política de portes obertes pel que fa a l'emplaçament, és a dir, sent la universitat la que possibiliti aules i material o bé aquells que la demanen, atenent les demandes o bé creant-les. Bourdieu afirma que molts cops les persones/grups que utilitzen un servei no sempre són els que més ho necessiten sinó aquells que tenen més recursos (informació, possibilitats...) per fer-ho. Convençuts d'això, creiem que la universitat no es pot limitar a crear un servei d'extensió, a possibilitar l'extensió fent accessibles els seus recursos (personal, material...), sinó que ha de fer-se present i crear la necessitat d'emprar aquests recursos.

La matriculació hauria de ser gratuïta, és així com es possibilita realment un lliure accés a l'ensenyament, perquè ajustant el preu a les possibilitats dels participants forçosament la fas exclussiva. Pel

que fa a la titulació creiem que els cursos d'extensió no han d'estar motivats per l'obtenció d'un títol ja que no varen ser creats per a això, la seva pretensió és estendre l'ensenyament.

Referències bibliogràfiques

- ALTAMIRA, R. (1901) «La educación del obrero». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*. t. XXV; pàg.1-7. Madrid.
- ALTAMIRA, R. (1923) «La educación del obrero en Europa». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*., t. XLVII; pàg. 75-77. Madrid.
- ALTAMIRA, R. (1928) «La cultura general de la masa obrera». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. XLII, pàg. 239-244. Madrid.
- ALTAMIRA, R. (1932) «La Universidad Popular de La Haya». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. LVI, pàg. 77-79. Madrid.
- AMERICAN ASSOCIATION OF COMMUNITY AND JUNIOR COLLEGES. *Guide to Community, Technical and Junior Colleges 1988*. pàg. 352. Washington, Jim Palmer editor.
- BESTEIRO, J. (1924) «Bajo el gobierno laborista. La Universidad y la organización obrera». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. XLVIII; pàg. 272-274. Madrid.
- BESTEIRO, J. (1930) «La clase obrera y la organización del trabajo intelectual». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. LIV; pàg. 120-124. Madrid.
- BLOCK, J. (1991) «False Dichotomies». *New Directions in Community Colleges*, núm. 76; pàg. 17-26. Los Angeles.
- CARDENAS, R.; WARREN, E. (1991) «Community College Acces: Barriers and Bridges». *New Directions in Community Colleges*, núm. 74; pàg. 15-22. Los Angeles.
- CARR, W. (1990) *Hacia una ciencia crítica de la educación*. Barcelona, Laertes.
- COELHO, A. (1903) «Los fines y los medios de la educación popular». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, núm. 524. Madrid.
- COSSIO, B. (1934) «Las misiones pedagógicas». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, núm. 889. Madrid.
- FEDERACIÓN ESPAÑOLA DE UNIVERSIDADES POPULARES (1991) *Educación y cultura para todos*. V Congreso de Universidades Populares, Madrid.
- FLECHA, R.; LÓPEZ, F.; SACO, R. (1988) *Dos siglos de educación de adultos. De las Sociedades de amigos del país a los modelos actuales*. Barcelona, El Roure.
- GREENBERG, J.A. (1991) «Exporting the Community College Concept: Worldwide Variations». *New Directions in Community Colleges*, núm. 75; pàg. 69-77. Los Angeles.

- LANDA, R. (1930) «La educación de adultos en España». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. LIV; pàg.110-120. Madrid.
- LECLÈRE, L. (1893) «Las Universidades Populares en los países Anglosajones». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. XVII; pàg. 119-125, 139-140, 179-182. Madrid.
- LUZURIAGA, L. (1919) «La asociación mundial para la educación de los adultos». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. XLIII; pàg. 331-334. Madrid.
- MOLINERO, C.; YSÀS, P. (1992) *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. Universitat de Girona, Eumo.
- NEL, J. (1991) *An Historical Investigation of the Infancy Years of University Extension at a Mid-Western Institution*. University of Wyoming, Paper; pàg. 16.
- PALACIOS, L. (1899) «La extensión universitaria en España». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. XXIII; pàg. 110-119. Madrid.
- PÉREZ, J.A.; MEDEL, J. (1990) «La Universidad Popular como proyecto municipal de educación de adultos». *Entre Líneas*, núm. 5; pàg.13-19. Federación Española de Universidades Populares, Madrid.
- POSADA, A. (1902) «Enseñanza Popular». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. XXVI; pàg. 8-9. Madrid.
- RAMOS, J. (1922) «La educación de los adultos en Inglaterra». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. XLVI; pàg. 232-237. Madrid.
- SELA, A. (1901) «La extensión universitaria en Oviedo». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. XXV; pàg. 228-234. Madrid.
- SELA, A. (1902) «La extensión universitaria en Oviedo». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. XXVI,; pàg. 321-326. Madrid.
- SELA, A. (1905) «Extensión Universitaria de Oviedo». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. XXIX; pàg. 359-367, Madrid.
- VILAR, P. (1988) *La Guerra Civil española*. Barcelona, Crítica.
- WRIGHT MILLS, C. (1987). *La imaginació sociològica*. Barcelona, Herder.

Abstracts

La extensión universitaria nació como una forma de facilitar a todos los ciudadanos la cultura de las instituciones de educación superior, que estaba monopolizada por una parte minoritaria de la sociedad.

En este artículo, una primera parte histórica nos permite definir la extensión universitaria tal como la concebían sus creadores según su concepto de educación y el contexto social, histórico y cultural en el que se originó. Esta primera aproximación nos permite observar que el espíritu inicial de la extensión universitaria en España desaparece una vez truncadas las iniciativas republicanas durante la guerra civil. Desde entonces, las experiencias que podemos llamar de «extensión universitaria» son muy pocas y reducidas mientras que la mayoría de actividades que se realizan bajo esta denominación responden a objetivos y dinámicas que no tienen nada que ver con este campo.

Una segunda parte recoge brevemente las características principales de las Universidades Populares (como caso peculiar de derivación del movimiento de extensión) y del desarrollo de la extensión universitaria en diferentes países, los modelos que se han creado y hasta qué punto responden a las expectativas iniciales del surgimiento de la extensión.

La última parte plantea una serie de propuestas que creemos pueden ser el punto de partida que posibilite movimientos de extensión universitaria en nuestro país.

L'«extension de l'université» fut conçue comme un moyen de faciliter à tous les citoyens l'accès à la culture de l'enseignement supérieur qui était monopolisée par une minorité de la société. La première partie de cet article contient un historique qui nous permet de définir l'«extension de l'université» telle qu'elle avait été imaginée par ses créateurs selon le concept d'éducation et le contexte social, historique et culturel dans lequel elle était née. Cette première approche nous permet d'observer que l'esprit qui était à l'origine de l'«extension de l'université» en Espagne disparaît dès que les initiatives républicaines sont brimées par la guerre civile. Dès lors, les expériences que l'on pourrait appeler «extension de l'université» sont peu nombreuses, et la plupart des activités qui se réalisent en son nom répondent à des objectifs et une dynamique qui n'ont aucun rapport. La deuxième partie recueille brièvement les principales caractéristiques des universités populaires (comme cas particuliers de déviation du mouvement d'extension), ainsi que le développement de l'«extension de l'université» dans différents pays, les modèles qui se sont créés et dans quelle mesure ils répondent aux attentes initiales présentes lors de la naissance de l'«extension de l'université». La dernière partie énumère une série de propositions qui pourraient être le point de départ qui permettrait de donner un nouvel élan aux mouvements d'«extension de l'université» dans notre pays.

The extension of university was conceived as a way to enable all the citizens to have an access to the higher education which was then monopolized by a minority of the society. The first part of this article contains a historical background that lets us define the extension of the university as it had been imagined by its creators according to the concept of education and the social, historical and cultural context in which it appeared. This first approach reveals that the spirit which was at the origin of the extension of the university in Spain disappeared when the Republican initiatives were interrupted by the Civil War. There are very few further experiences that could be called extension of the university and most of the activities performed on its behalf, respond to purposes and impulses that have no relationship with it. The second part shortly collects the main characteristics of popular universities (considered as particular cases of deviation of the extension movement), as well as the development of the extension of the university in several countries, the models that have been created and how they respond to the expectations initially present at the origin of the extension of the university. The last part suggests several proposals that could be the starting point to give a new impulse to the movements of extension of the university in our country.